

REDAKTOR SƏNƏTİ

Knyaz ASLAN

*Bakı Dövlət Universiteti**Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının müdiri,**pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**knyazaslan@mail.ru*

ƏDƏBİ-BƏDİİ NƏŞRLƏR:

təsnifləşdirilməsi, sistemləşdirilməsi,
tipləri və növləri*Xülasə*

Elmi məqalənin əsas məqsədi ədəbi-bədii nəşrlərin tiplərinin və növlərinin spesifik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Məqalədə ədəbi-bədii nəşrlərin təsnifləşdirilməsi, sistemləşdirilməsi və redaktə xüsusiyyətləri araşdırılır. Burada eyni zamanda ədəbi-bədii nəşrlərin tərtibatının, redaktəsinin və nəşrinin daha da yaxşılaşdırılması üçün səmərəli tövsiyələr verilir.

Açar sözlər: ədəbi-bədii nəşrlər, ədəbi-bədii nəşrlərin təsnifləşdirilməsi, ədəbi-bədii nəşrlərin sistemləşdirilməsi, ədəbi-bədii nəşrlərin tipləri və növləri, ədəbi-bədii nəşrlərin redaktəsi, ədəbi-bədii nəşrlərin tərtibatı.

Giriş

Hər il dünyada və Azərbaycanda çapdan çıxan və yayılan çoxsaylı ədəbi-bədii əsərlərdən peşəkarlıqla baş çıxarmaq üçün ədəbiyyata sistemli yanaşma tələb olunur.

Ədəbiyyat aləmi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan və müəyyən bir şəraitdə nizama salınmış əsərlər qrupu kimi başa düşülür. Qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı fəaliyyətdə olan əşyalar və hadisələr çoxluğu tam şəkildə sistem yaradır. Buna oxşar forma isə qruplaşdırma adlanır. Qruplaşdırma zamanı əşyalar və hadisələr müəyyən əlamətlərə görə birləşir. Bir qayda olaraq qruplar cinslərə, növlərə, tiplərə və başqa əlamətlərə görə ayrılır. Müəyyən əlamətə görə formalaşdırılmış qruplar məntiqi ardıcılıqla, məntiqi təbəçiliklə yerləşdirilir. Bu sistemləşdirmənin təsnifləşdirmə növüdür.

Həyat gerçəkliklərini idraki vasitələrlə əks etdirən ədəbi əsərlər *idraki ədəbiyyat*, həyat gerçəkliklərini bədii obrazlar vasitəsilə əks etdirən ədəbi əsərlər *bədii ədəbiyyat* növünü yaradır. Bununla belə, hər iki ədəbiyyat növü bütövlükdə ədəbiyyat anlayışını tam şəkildə əhatə etmir. Belə ki, ədəbiyyatın tərkibinə həm də insanın dünya haqqında və özü haqqında biliklərini, idraki və bədii obrazlar vasitəsilə əks etdirən əsərlər daxildir. Bu isə ədəbiyyatın idraki-obrazlı ədəbiyyat növünü meydana çıxarır.

Hazırda ədəbi-bədii nəşrlər üzərində redaktor işinin təkmilləşdirilməsi, onun dəyərinin müəyyənəşdirilməsi ciddi problemlərdəndir. Ədəbi-bədii nəşrlərin ümumi xarakteristikası, onların yaradılmasında, işlənməsində redaktorun rolu olduqca önəmlidir. Ədəbi-bədii nəşrlərin məqsəd təyinatı, çoxfunksiyalılığı, oxucu ünvanı, eləcə də ədəbi-bədii nəşrlərin dil və üslub xüsusiyyətləri, bədii və texniki tərtibatı və s. kimi mühüm cəhətlər ayrıca araşdırma tələb edir.

Ədəbi-bədii nəşrlərin tipləri və növləri

Ədəbi-bədii nəşrlər bir və ya bir neçə bədii ədəbiyyat əsərini özündə birləşdirən (*əhatə edən*) nəşrdir. Bədii ədəbiyyat əsərində biliyin (*idrakin*) və həqiqətin əks etdirilməsi vasitəsi bədii sözdür.

Ədəbi-bədii nəşrlər bədii ədəbiyyat əsərlərinin məzmunu ilə cəmiyyətin tanış olmasını təmin etməyə, estetik zövqün, əxlaqi prinsiplərin, yüksək mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasına, istirahətə köməyə imkan yaratmaq üçün nəzərdə tutulur. Bu nəşrlərin oxucu təyinatı çox genişdir.

Əsərin təsvir forması (*nəzm, nəsr*), janrı (*böyük – roman, dram, epos; orta – povest, poema, esse; kiçik – hekayə, şeir*), təsvirin və obyektin predmeti (*mənəvi-əxlaqi sfera, sosial problemlər, estetika sahəsi və s.*) ədəbi-bədii nəşrlərdə olan informasiyanın xarakterini müəyyənləşdirir, onun tipinə və növünə təsir göstərir.

Son illərdə bədii ədəbiyyatın nəşrə hazırlanması istiqamətində nəşriyyatların məqsədyönlü fəaliyyət göstərməsi və rəngarəng oxucu maraqlarının təmin olunması məsələləri diqqəti cəlb edir. Bu isə öz növbəsində bədii ədəbiyyat buraxılışının ümumi strukturunun müəyyənəşdirilməsinə, sabit nəşr qrupları haqqında çoxsaylı məlumatın təhlil edilib ümumiləşdirilməsinə və sistemləşdirilməsinə ehtiyac doğurur.

Bədii ədəbiyyat nəşrlərinin tipologiyası kifayət qədər yaxşı işlənilib hazırlanmış sahə hesab edilir. Rusiyada ədəbi-bədii nəşrlərin tipologiyası məsələləri ilə kitabşünaslıq elmi baxımından müəyyən dərəcədə B.Y.Buxştab,

E.İ.Proxorov, A.A.Qreçixin, A.Y.Çernyak, L.N.Kastruyulina, Q.N.Şvetsov-Vodka, V.Y.Barikin, Azərbaycanda isə B.Allahverdiyev, İ.Vəliyev, K.Aslan və başqaları məşğul olmuşlar.

Rusiya Kitab Palatasının mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanmış “Nəşrlərin tipologiyası” monoqrafiyasında ədəbi-bədii nəşrlərin təsnifatının əsasında burada sadalanan əlamətlər dayanır:

- Ədəbi-bədii nəşrlərin funksional istiqaməti (*təyinatı*);
- Ədəbi-bədii nəşrlərin oxucu ünvanı;
- Ədəbi-bədii nəşrlərdə informasiyanın xarakteri;
- Ədəbi-bədii nəşrlərin strukturu;
- Ədəbi-bədii nəşrlərdə mətnin hazırlığının xarakteri;
- Ədəbi-bədii nəşrlərin konstruksiyası.

Mütəxəssislərin əksəriyyətinin fikrincə, **ədəbi-bədii nəşrlərin tipləri** onun məqsədi və oxucu istiqaməti (*təyinatı*) əsasında fərqləndirilir. Funksional istiqaməti (*təyinatı*) əlamətinə görə ədəbi-bədii nəşrlər (*başqa sözlə, bədii ədəbiyyat nəşrləri*) üç yarım tipə bölünür:

- a) elmi ədəbi-bədii nəşrlər;
- b) elmi-kütləvi ədəbi-bədii nəşrlər;
- c) kütləvi ədəbi-bədii nəşrlər nəşrlər.

1) Elmi ədəbi-bədii nəşrlər

• *Elmi ədəbi-bədii nəşrlərin məqsədi bədii ədəbiyyat əsərinin filoloji dəyərləndirilməsindən ibarətdir;*

• *Elmi ədəbi-bədii nəşrlərin oxucu ünvanı peşəkar ədəbiyyatşünaslar, filoloqlar və başqaları hesab olunur;*

• *Elmi ədəbi-bədii nəşrlərin zahiri əlamətlərinə burada sadalanan xüsusiyyətlər daxildir: nümunəvi (qanunauyğun) mətnin mövcudluğu; əsərin bütün variantlarının mövcudluğu; mətnin müəllif redaksiyalarının mövcudluğu; memuarların və sənədli mənbələrin hamısının mövcudluğu; əhatəli (geniş) soraq aparatının mövcudluğu.*

***

Bədii ədəbiyyat əsərlərinin elmi nəşri tədqiqat işi üçün nəzərdə tutulur. Elmi nəşrin tədqiqat tələbatının təmin olunması istiqaməti əsərlərin seçimində, nəşr strukturunda, soraq aparatında və s. öz əksini tapır.

Bir qayda olaraq, elmi nəşrlər əsər ilk dəfə nəşr edilən zaman elm sahəsində hadisəyə çevrilir. Başqa sözlə, əsərin müasir səviyyədə öyrənilməsi baxımından ilk dəfə nəşr olunan elmi nəşr sayılır. Elmi nəşr həmişə tədqiqatçılar üçün əhəmiyyətli dərəcədə yeni olan mühüm bir məsələni özündə ifadə edir. Buraya unudulmuş və ya daha əvvəl nəşr olunmamış əsərlərin seçimi, mətnin çapa hazırlanması, tərcümənin təqdimatı, şərhlərin, əlavələrin verilməsi və s. kimi məsələlər daxildir. Elmi nəşrdə sırf bədii hədlər bir qədər dağılmış şəkildə olur.

Elmi əsərlər toplusuna yazıçının bütün əsərləri və ya seçilmiş "qeyri-yaradıcı" mətnləri daxil edilir. Bu, həm onun yaradıcılıq bioqrafiyasının öyrənilməsi, həm də bu əsərlərin və ya mətnlərin tədqiqatçılara təqdim olunması məqsədilə həyata keçirilir.

Tədqiqat üçün material təqdim edən elmi nəşrlərdə çox vaxt müxtəlif siyahılardan, tərcümələrdən ibarət olan mətnlər də verilir.

Müşayiətedici materialların sistemi də tədqiqat məqsədlərinə tabe edilir. Elmi nəşri tekstoloji tarixi-ədəbi və ya nəşriyyat şərhli müşayiət edir. Elmi nəşrin soraq aparatı üçün geniş struktur tipikdir. Əsərin tədqiqatına yardım məqsədilə müxtəlif növ əlavələr çap edilir.

Bədii ədəbiyyatın elmi nəşri yazıçının ədəbi irsinin daha geniş, daha tam şəkildə əks etdirilməsi, mətnin dəqiqliyi, soraq aparatının daha diqqətlə hazırlanması ilə fərqlənir. Nəşrin bu tipi tədqiqat işi üçün nəzərdə tutulur. Belə nəşrlər əsərlərin tam külliyyatı və ya əsərlərin akademik külliyyatı şəklində təqdim edilir. Buraya yazıçının qələmindən çıxmış bütün əsərlər: tam (*bitirilmiş*) və natamam (*bitirilməmiş*) əsərlər, hissələr, eskizlər, məktublar, gündəliklər, məqalələr və s. daxil edilir.

2) Elmi-kütləvi ədəbi-bədii nəşrlər

• *Elmi-kütləvi ədəbi-bədii nəşrlərin məqsədi yalnız müəllif mətninin deyil, həm də onun haqqında biliklərin kütləviləşməsindən (populyarlaşmasından) ibarətdir;*

• *Elmi-kütləvi ədəbi-bədii nəşrlərin oxucu ünvanı ixtisaslaşmış oxuculardır;*

• *Elmi-kütləvi ədəbi-bədii nəşrlərin zahiri əlamətlərinə burada sadalanan xüsusiyyətlər daxildir: nümunəvi (qamunauyğun) mətnin mövcudluğu, əhatəli (geniş) soraq aparatının mövcudluğu.*

***

Elmi-kütləvi ədəbi-bədii nəşr buraya daxil edilmiş əsərlərin öyrənilməsi üçün nəzərdə tutulur.

Elmi-kütləvi əsərlər toplusu yazıçının yaradıcılığının öyrənilməsinə yönəldilmiş dərin əsaslı mütləyə xidmət edir. Buraya yalnız müntəxəbat əsərləri deyil, eləcə də müəllifin yaradıcılıq bioqrafiyası üçün əhəmiyyətli olan, onun tərcümeyi-halının ayrılmaz hissəsinə çevrilən, müəyyən maraq kəsb edən başqa mühüm materiallar da daxil edilir.

Elmi-kütləvi nəşrlərin əsas təyinatı ilə, yəni onların bədii ədəbiyyatın öyrənilməsi istiqaməti ilə əlaqədar ayrı-ayrı nəşrlər üçün, həmçinin müxtəlif növ toplular, seriyalar və s. üçün əsərlər seçilir. Bu, orta və ya ali təhsil müəssisələrində ədəbiyyat kursunun tədris proqramlarına daxil olan əsərlərdən ibarət ola bilər. Yaxud tədris proqramının çərçivəsindən kənara çıxan klassik əsərləri də buraya daxil etmək olar. Bu zaman elə əsərlər seçilməlidir ki, həmin əsərlər bu və ya digər xalqın ədəbiyyatının inkişafı haqqında təsəvvür yarada bilsin. Əlbəttə, seçim zamanı müasir yerli və ya xarici ədəbiyyatın ən əhəmiyyətli əsərlərinin nəşrə daxil edilməsi daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

Elmi-kütləvi nəşrlər tərkibinə görə tam deyil. O, yazıçının bütün əsərlərini əhatə etmir, onun soraq aparatı daha çox populyar olur. Burada verilən şərh məntiqli hekayədən ibarətdir, giriş məqaləsi isə müəllifin yaradıcılığının, ədəbiyyatın, dövrün və s. icmalı xarakteri daşıyır. Elmi-kütləvi nəşr daha geniş oxucu dairəsi üçün nəzərdə tutulur. O, yazıçının yalnız ən əhəmiyyətli əsərlərini əhatə edən əsərlər toplusu (*külliyyatı*) şəklində təqdim edilir.

3) Kütləvi ədəbi-bədii nəşrlər

• *Kütləvi ədəbi-bədii nəşrlərin məqsədi incəsənət növlərindən biri kimi bədii ədəbiyyatın kütləviləşməsindən (populyarlaşmasından) ibarətdir;*

• *Kütləvi ədəbi-bədii nəşrlərin oxucu ünvanı elementar bədii qavrayışa malik olan geniş oxucu dairəsidir;*

• *Kütləvi ədəbi-bədii nəşrlərin zahiri əlamətləri bunlardır: titul və rəqin və mətnin mövcudluğu; soraq aparatının olmaması.*

***

Bədii ədəbiyyatın kütləvi nəşri ən geniş oxucu dairələrinin soraqlarını təmin etmək, onları klassik və müasir yazıçıların ən əhəmiyyətli bədii əsərləri ilə tanış etmək üçün nəzərdə tutulur. Bədii ədəbiyyatın növləri strukturuna

(*quruluşuna*) və tərkibinə görə fərqləndirilir. Buraya ədəbi-bədii əsərlərin müstəqil (*ayrıca*) nəşrləri, toplular, almanaxlar, antologiyalar, seçilmiş əsərlər daxildir.

a) Əsərlər toplusu bir müəllifin yaradıcılığını bütövlükdə təqdim etmək üçün ən əhəmiyyətli əsərlərinin müəyyən hissəsini özündə əks etdirən bircildli və ya çoxcildli nəşrdir.

Əsərlər toplusuna daxildir: a) *Tam əsərlər toplusu*; b) *Seçilmiş əsərlər toplusu*; c) *Natamam əsərlər toplusu*.

Seçilmiş əsərlər bir və ya bir neçə müəllifin müəyyən əlamətə görə seçilmiş ən əhəmiyyətli əsərlərinin müəyyən hissəsini özündə əhatə edən bircildli və ya çoxcildli nəşrdir.

b) Toplu bir sıra əsərlərdən ibarət məcmuədir. Toplu bir və ya bir neçə yazıcının əsərlərini özündə əhatə edən nəşrdir.

Toplunun iki növü mövcuddur: a) *Müəllif toplusu*; b) *Kollektiv toplu*.

Müəllif toplusuna daha çox bir müəllifin, bəzən isə iki müəllifin əsərləri daxil edilir.

Müəllif toplusu janr, tematika (*mövzu*), xronoloji, yekun və başqa növlərdə tərtib olunur.

Kollektiv toplusuna iki və ya daha çox müəllifin əsərləri daxil edilir.

Kollektiv toplusu mövzusuna, ədəbi istiqamətinə, janrına görə müəyyən ədəbi məktəbə, cərəyana, dərnəyə və s. həsr edilmiş əsərlərdən ibarət ola bilər.

Kollektiv toplu almanax, antologiya, müntəxəbat şəklində tərtib edilir.

c) Almanax iki və daha çox müəllifin bir ədəbi istiqamətə və müxtəlif janrlara aid olan əsərlərindən ibarət kollektiv topludur.

Almanax müəyyən əlamətə görə bir yerə toplanmış ədəbi-bədii və ya elmi-kütləvi əsərləri özündə əhatə edən topludur. Almanaxlar ya yaşlı oxuculara, ya da uşaq oxuculara ünvanlanır. Onlar dövrü, qeyri-dövrü və ya serial şəklində ola bilər.

ç) Antologiya ayrı-ayrı müəlliflərin bir janrda yazdığı əsərlərin daxil edildiyi kollektiv topludur.

Antologiya müxtəlif müəlliflərin seçilmiş əsərlərinin toplusudur.

d) Müntəxəbat bir tədris kursuna daxil olan müxtəlif əsərlərin tam şəkildə və ya ayrı-ayrı hissələrdən ibarət formada bir yerdə tərtib edilmiş kollektiv topludur.

e) Mononəşr bir müəllifin ayrıca nəşridir. Mononəşrin iki növü mövcuddur: a) *Tam mətnli mononəşr*; b) *Qısaldılmış (uyğunlaşdırılmış mətnlə) mononəşr*.

Ədəbi-bədii nəşrlərin konstruksiyası və tərtibatı

Ədəbi-bədii nəşrlərin konstruksiyası nəşrin, müəllifin, janrın, ədəbi əsərin məzmununun və s. məqsədi və oxucu təyinatı ilə müəyyənləşdirilir.

Elmi əsərlər külliyyatı (topluları) böyük həcmli (*çoxcildlilərin 60-a qədər cildi olur*) malikdir. Onlar uzun müddətli istifadə üçün nəzərdə tutulur. Elmi əsərlər külliyyatı adətən parça ilə örtülmüş möhkəm cildə buraxılır, zahiri tərtibatı ciddi, elmi tip xarakterində olur. İllüstrasiyalar, bir qayda olaraq, sənədli tip qaydasında verilir.

Elmi-kütləvi nəşrlər oxucuların geniş dairəsi üçün nəzərdə tutulmuş, intensiv istifadəyə hesablanmışdır. Bu nəşrlər orta formatlı, qalın cildli, adətən süni materiallarla örtülmüş möhkəm cildli olur. Bir qayda olaraq orta keyfiyyətli kağızda çap edilir. İllüstrasiyalar az verilir, əsasən bədii bədii-obrazlı tipdə olur.

Ayrı-ayrı əsərlərin və topluların nəşrləri qənaətli, adi və daha yaxşı, daha təkmil tərtibatda çıxı bilər. Bahalı kağız növlərində nəşr edilmiş, çoxrəngli çap olunmuş, zəngin dekorasiya və illüstrasiyalarla bəzədilmiş, qızıl haşiyələrlə toxuma cildlərdə hazırlanmış son dərəcə nəfis (*təmtəraqılı, möhtəşəm*) nəşrlər də mövcuddur. Bununla belə, qəzet kağızında çap edilmiş, şriftli üzlüklə örtülmüş, illüstrasiyalar və dekorativ bəzəklər olmadan buraxılan nəşrlər üstünlük təşkil edir.

“Məktəblinin kitabxanası”, “Uşaq ədəbiyyatı kitabxanası”, “Dünya ədəbiyyatı kitabxanası” və digər seriyalar tipik tərtibatda buraxılır. Bu nəşrlər xüsusi qrafik əlamətlərə malikdir: seriyanın markası, onun adı və s. üzlükdə, cildin kötüyündə, titul vərəqində verilir.

Yüksək keyfiyyətli materiallardan hazırlanan yubiley, hədiyyə, xüsusi bədii, miniatür, faksimile, bibliofil (*kitab həvəskarlığı*) nəşrləri, bir qayda olaraq, az tirajla buraxılır. Onlar konstruksiya və formatına görə müxtəlif cür olur. Belə nəşrlər rəngli illüstrasiyalarla müşayiət olunur, super üzlüklərlə, futlyarlarla, manjetlərlə və s. təchiz edilir.

Ədəbi-bədii kitabların nəşr növləri

Ədəbi-bədii kitabların nəşr növləri ənənəvi olaraq bu sahədə bütün tipoloji bölgülərin işlənilməsi və müəyyənləşdirilməsi baxımından demək olar ki, yüksək səviyyədədir. Bu məsələ ilə bağlı xüsusi ədəbiyyatın dairəsi olduqca genişdir. Həmin problem Rusiyada və digər xarici ölkələrdə aparılmış bir sıra elmi-tədqiqatlarda, yazılmış dissertasiyalarda və dərc

olunmuş elmi məqalələrdə kifayət qədər ətraflı təhlil edilmişdir. Buna görə də biz nəşr növlərinin fərqləndirilməsinə bu və ya digər yanaşmanı daha aydın xarakterizə edən əsas nöqtəyi-nəzərlərin müzakirəsi ilə kifayətlənəcəyik.

XX əsrin 60-cı illərində Rusiyada ədəbi-bədii kitab nəşrinin tipologiyasına tekstoloji ədəbiyyatşünaslıq yanaşması ümumiləşdirilmiş şəkildə işlənmişdir. Belə ki, SSRİ Elmlər Akademiyası nəşriyyatında müəlliflər kollektivinin nəşr etdiyi "Mətnşünaslığın əsasları" ("*Основы текстологии*", *Москва, 1962*) adlı monoqrafiyada **Yevgeni İvanoviç Proxorovun** yazdığı "Nəşrin tipləri" fəslində və yenə də onun "Mətnşünaslıq: Klassik ədəbiyyatın nəşri prinsipləri" ("*Текстология: принципы издания классической литературы*", *Москва, 1966*) dərslində bütövlüklə bədii ədəbiyyatın nəşr növləri probleminə daha geniş yer verilmişdir.

Y.İ.Proxorov ədəbi-bədii kitab nəşrlərini beş növə ayırır:

- 1) *Əsərlərin tam külliyyatı;*
- 2) *Əsərlər külliyyatı (əsərlər);*
- 3) *Seçilmiş əsərlər (seçmə əsərlər, seçilmişlər);*
- 4) *Toplu;*
- 5) *Bir əsərin müstəqil (ayrıca) nəşri.*

Y.İ.Proxorov daha əvvəl nəşr olunmuş "Mətnşünaslığın əsasları" adlı əsərində qeyd edir ki, nəşrlərin növləri nəşrin tərkibindən asılı olaraq fərqləndirilir. Sonralar yazdığı dərslərdə isə o, bu fikri dəqiqləşdirərək bildirir ki, növlər üzrə nəşrlərin təsnifatının əsasında nəşrlərin tərkibinin bütövlük dərəcəsi dayanır.

Y.İ.Proxorovun konsepsiyasında hər şeydən əvvəl bölgünün əsasının seçimi, nəşrlərin növlərini müəyyənləşdirən tipoloji əlamət şübhə doğurur. Həqiqətən "nəşrin tərkibinin tamlıq (*bütövlük*) dərəcəsi"ni onun təklif etdiyi bədii ədəbiyyat nəşri növlərindən yalnız birinci üç bölgünün əsasına qoymaq olar:

- 1) *Əsərlərin tam külliyyatı;*
- 2) *Əsərlər külliyyatı;*
- 3) *Seçilmiş əsərlər.*

Digər bölgülər, məsələn, toplu və xüsusən bir əsərin müstəqil nəşri üçün bu meyar əlverişli deyil. Bundan başqa, "nəşrin tərkibinin tamlıq (bütövlük) dərəcəsi" öz-özlüyündə ikinci əlamət, ədəbi-bədii kitab nəşrinin tipoloji əlamətlərinə münasibətdə daha əhəmiyyətli nəticə hesab olunur.

Y.İ.Proxorovun seçimində tekstoloji yanaşmanın spesifikasiyası görünür. Bu yanaşma zamanı diqqətin yalnız daha çox ədəbi-bədii kitab nəşri mətnlərinin hazırlığı xarakteri üzərinə cəmləşdirilməsi cəhdi özünü göstərir.

Kitab nəşrində mətnşünaslıq üçün daha az əhəmiyyət kəsb edən xüsusi kitabşünaslıq xarakteristikası isə bu zaman ikinci plana keçirilir.

Y.İ.Proxorovun təklif etdiyi növ adlarının özü də etiraz doğurur. Bu, hər şeydən əvvəl, növlərin tipoloji sırasına əsərlərin tam külliyyatının, əsərlər külliyyatının və seçilmiş əsərlərin əlavə edilməsinə aiddir. Belə ki, onlar əslində nəşrin eyni növünün modifikasiyası, yəni şəklinin dəyişdirilməsidir.

Y.İ.Proxorov tərəfindən təklif edilmiş nəşrlərin növlərə ayrılması meyarı onların arasında sərhədləri dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan vermir, xüsusilə əsərlər külliyyatı və seçilmiş əsərlər arasında fərq qoymaq mümkün olmur. Toplular (*məcmuələr*) və seçilmiş əsərlər arasındakı sərhədi tapmaq da bir o qədər çətinidir.

Bununla birlikdə belə bir faktı da qeyd etməmək olmaz ki, ədəbi-bədii kitabların nəşr növlərinin bu sxemi onların tipoloji sistemləşdirməsi və mətnşünaslıq istiqamətində praktik olaraq birinci cəhd idi. Bu sxem xüsusilə klassik ədəbi-bədii əsərlərin nəşrinin redaksiya-tekstoloji hazırlığı planı baxımından kifayət qədər məhsuldar oldu.

Kitab nəşrinin ədəbi-bədii növlərinin sistemləşdirilməsində əsas prinsiplərə yaxın ilk yanaşma kitabxana-biblioqrafiya sahəsinin nümayəndəsi **Boris Yakovleviç Buxştəb**in adı ilə bağlıdır. Belə ki, B.Y.Buxştəb mətnşünas (*tekstoloq*) kimi çox məşhurdur. O, Rusiya klassikasının bir çox nəşrlərinin çapa hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir. Bununla belə, B.Y.Buxştəb ədəbi-bədii nəşrlərin növ sistemləşdirməsini kitabxana-biblioqrafiya işinə uyğunlaşdırmağa cəhd göstərmişdir. Bu, onun "Ədəbi-bədii nəşrlərin tipologiyasının problemləri" ("*Проблемы типологии литературно-художественных изданий*") məqaləsində və bütövlükdə kitabçılıq işinin spesifikasiyası əlaqədar olan əsərlərində özünü aydın göstərir (*Исследования и материалы, 1975. Санкт-Петербург. 32, с. 5-35*).

B.Y.Buxştəb tərəfindən təklif edilmiş ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin növləri sisteminin üstünlüyü nədədir? Nəşrin hər bir növünün modifikasiyalarının ayrılmasını, növlərin tam (*bütöv*) sxemini yaratmaq cəhdini bu sistemin üstün cəhətləri hesab etmək olar.

B.Y.Buxştəb ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin növlərini belə müəyyənləşdirir:

1) *Əsərlər külliyyatı*

- a) *Əsərlərin tam külliyyatı*
- b) *Mətnlərin tam külliyyatı*
- c) *Mətnlərin seçilmiş qeyri-yaradıcı mətnlərlə tam külliyyatı*
- ç) *Ədəbi əsərlərin tam külliyyatı*

- d) *Bədii əsərlərin tam külliyyatı*
 e) *Eyni janrlı əsərlərin tam külliyyatı*
 ə) *Seçilmiş əsərlərin külliyyatı*

2) Əsərlər toplusu

- a) *Müəllif toplusu*
 b) *Kollektiv toplusu*
 c) *Almanax*
 ç) *Antologiya*
 d) *Müntəxəbat*

3) Bir əsərin nəşri.

B.Y.Buxştəbin təklif etdiyi ədəbi-bədii kitabların nəşr növlərinin bu sistemi Y.İ.Proxorovun sxemindən onunla fərqlənir ki, burada əsas növlərin sırasına nəşrlərin yalnız üç növü daxil edilmişdir. Onlardan hər biri keyfiyyətli fərqlərə malikdir və bu qrupun ümumi spesifikasiyasını əks etdirir. B.Y.Buxştəbin sxemində ədəbi-bədii nəşrlərin hər bir növünün daxilində modifikasiyaların az miqdarının mövcudluğu da nəzərə alınmışdır.

Bununla birlikdə bu sxemdə də aşkar ziddiyyətlər var. Belə ki, "Eyni janrlı əsərlərin tam külliyyatı"nın əsərlər külliyyatının variantı kimi ayrılması, eləcə də "Əsərlərin tam külliyyatı"nın, "Bədii əsərlərin tam külliyyatı"nın və "Eyni janrlı əsərlərin tam külliyyatı"nın məqsədəuyğun şəkildə eyni tipoloji sıradə verilməsi ilə razılaşmaq olmaz.

"Eyni janrlı əsərlərin tam külliyyatı" hətta müəllifin özünün irəli sürdüyü meyar əsasında "Əsərlərin toplusu" modifikasiyasına uyğun gəlir. Axı eyni janrlı əsərlərin tam tərkibinə baxmayaraq, nəşrdə onsuz da həmin müəllifin yaradıcılığı bütövlükdə deyil, yaradıcılığının yalnız bir hissəsi əks etdiriləcəkdir. Bunu "Bədii əsərlərin tam külliyyatı" haqqında da demək olar. Buna görə də "Bədii əsərlərin tam külliyyatı" "Əsərlər toplusu"ndan daha çox "Toplular"ın növü kimi təsnifləşdirilə bilər.

Bundan başqa, B.Y.Buxştəbin sxemində digər çatışmazlıqlar da mövcuddur.

Ədəbi-bədii kitabların nəşr növlərinin tipologiyasına redaksiya-nəşriyyat və redaksiya-tekstoloji yanaşma 1970-ci illərdə Rusiyada N.P.Lavrovun bir sıra əsərlərində də ardıcılıqla təqdim edilmişdir. Bununla da onun elmi baxışları ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin ümumi kitabşünaslıq baxımından sistemləşdirməsi prinsiplərinin hazırlanması və təkmilləşdirməsi istiqamətlərini inkişaf etdirmişdir. N.P.Lavrov "Bədii, uşaq ədəbiyyatı, incəsənət, filologiya üzrə nəşrlər" (*"Издания художественной, детской литературы, по искусству, филологии"* (Москва, 1979) adlı dərs

vəsaitində elmə nəşrlərin növlərə ayrılmasının yeni tipoloji əlamətlərini daxil etməyə çalışmışdır.

Ədəbi-bədii nəşrlərin növlərinin və onların növ müxtəlifliklərinin N.P.Lavrov tərəfindən təklif edilmiş sxemi özünün prinsipial vəziyyətinə görə B.Y.Buxştəbin yaratdığı sxemin sonrakı inkişafıdır. N.P.Lavrovun sxemi belədir:

1. Ayrı-ayrı əsərlərin nəşri:

- a) *Tam mətnli ayrı-ayrı əsərlər;*
 b) *Qısaldılmış mətnli ayrı-ayrı əsərlər.*

2. Toplular:

- a) *Müəllif toplusu – janr, tematik, xronoloji və s.;*
 b) *Kollektiv toplusu – janr, xronoloji, janr-xronoloji, tematik və s.: almanax, antologiya, müntəxəbat.*

3. Əsərlər külliyyatı:

- a) *Seçilmiş əsərlərin külliyyatı;*
 b) *Natamam əsərlərin külliyyatı;*
 c) *Əsərlərin tam külliyyatı.*

Göründüyü kimi, əsas növlər sırasında nəşrlərin yalnız üç növü verilir: ayrı-ayrı əsərlərin nəşri, toplular, əsərlər külliyyatı. Belə ki, onlar məcmu halda öz növ müxtəliflikləri ilə nəşrlərin praktik olaraq bütün mövcud variantlarını əks etdirir. B.Y.Buxştəbin sxemi ilə müqayisədə N.P.Lavrovun təhlil edilən sxeminin üstünlükləri onun daha çox ardıcıl olması, nəşrlərin növlərindən hər birinin modifikasiyasının ayrılması ilə əsaslandırılır.

Ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin növü kimi toplusunun yerinin o qədər də ciddi müəyyənləşdirilmədiyinə baxmayaraq, B.Y.Buxştəbə nisbətən N.P.Lavrov öz sxemində həm müəllif, həm də kollektiv topluların əsas növlərini daha ardıcılıqla əks etdirmişdir. Bu halda topluların növləri əlamətlərinə görə tam ciddi şəkildə fərqləndirilir ki, bunun əsasında da onların tərkibi formalaşdırılır: janr, tematik, xronoloji, janr-xronoloji və s. üzrə toplular.

Eyni zamanda ayrı-ayrı əsərlərin nəşrinin iki variantı: tam mətnli və qısaldılmış mətnli ayrı-ayrı əsərlərin nəşrinə ayrılması da yanlışdır. Hər şeydən əvvəl mətnin tamlığı və ya natamamlığı ədəbi-bədii kitab nəşri deyil, ədəbi-bədii əsərin xarakteristikasıdır. Mətnin ixtisarı, onun uyğunlaşdırılması zamanı isə artıq digər ədəbi-bədii əsərin mətni ilə işləmək lazım gəlir ki, buna da əsərin daha tam variantı kimi yox, başqa ədəbi-bədii əsər kimi baxılmalıdır. O, bir əsərin variantı kimi deyil, əsərin ayrıca nəşri kimi meydana çıxır.

Ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin növlərinin N.P.Lavrov tərəfindən təklif edilmiş sxemi vaxt baxımından son zamanlar işlənib hazırlanmış təsnifatlar-

dan biridir. Buna görə də orada əvvəlki bütün sxemlər, onların üstünlükləri və çatışmazlıqları nəzərə alınmışdır. Bununla belə, müəllif tekstoloji yanaşma şərtlərinin təsiri nəticəsində bir sıra səhvlərə də yol vermişdir. Sxemin ən uğurlu hissələri də elə müəllifin tekstoloji deyil, kitabşünaslıq xarakterli (*mə-sələn, əsərlər topluları variantlarının fərqləndirilməsi*) başqa tipoloji əlamətlərdən istifadəsi ilə bağlıdır. Bundan başqa, N.P.Lavrov bu tipoloji əlaməti “nəşriyyat təyinatı” (*məqsədli təyinat yaxın*) adlandırmış, hərçənd özü ondan istifadə etməmişdir. O, həmçinin ədəbi-bədii kitab nəşrləri növünün oxucu maraqları ilə əlaqəsini göstərmiş, yəni dolayısı ilə etiraf etmişdir ki, nəşrin növü eyni zamanda oxucu ünvanından asılıdır.

Kitabşünaslıq elmi baxımından ədəbi-bədii nəşrlərin növlərini əks etdirən sxem **S.P.Omilyançuk** tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Müəllifin “Əsərlər toplusu nəşr növü kimi” (“*Собрание сочинений как вид издания*”. *M., 1971*) mövzusunda namizədlik dissertasiyasında irəli sürülmüş bu sxem özünün daha ciddi düzülüşü ilə fərqlənir. Məhz bu tədqiqatda ilk dəfə kitabşünaslıq kateqoriyası kimi ədəbi-bədii kitab nəşri növünün müəyyənləşdirilməsi öz ifadəsini tapmışdır. Burada nəşrin hər növü öz məqsədinə (*məqsəd istiqamətində*) uyğun olaraq “Müəllifin ədəbi irsi” üsulu ilə müəyyənləşdirilmişdir. Ədəbi-bədii kitabların nəşr növlərinin bölgüsünün əsasında məqsəd istiqaməti qəbul edilmişdir. Başqa sözlə, məqsəd istiqaməti subyektlər kimi onların spesifikasiyasını və ədəbi-bədii kitabla ünsiyyətin nəticələrini əks etdirən ən əhəmiyyətli tipoloji əlamətlərdən biri hesab olunur.

Bütövlükdə S.P.Omilyançukun mövqeyi kitabın tipologiyası haqqında müasir kitabşünaslıq təsəvvürlərinə ən uyğun olanıdır və buna görə ədəbi-bədii kitabların nəşr növlərinin müəyyənləşdirilməsi probleminin həlli baxımından ən perspektivli təsnifat hesab oluna bilər.

Bununla birlikdə bu konsepsiyada da ədəbi-bədii kitabların nəşrinə xas olmayan “ədəbiyyatşünaslıq funksiyaları” ilə bağlı müəyyən çatışmazlıqlar var. Əgər nəşr növlərinin təyinatına müraciət etsək, onda görərik ki, onların hamısının məqsədi “elmi cəhətdən əsaslandırılmış xarakteristika”, “xüsusi elmi araşdırma və ya müəllifin yaradıcılığının kütləviləşdirilməsi” olur. Sözsüz, ədəbi-bədii kitab nəşrləri cəmiyyətdə bu funksiyaları yerinə yetirə bilər və yerinə yetirir, lakin onlar əsas deyil, əhəmiyyətli deyil, tip yaradan deyil. Belə funksiyalar ədəbiyyatşünaslığın səlahiyyətindədir və onları ədəbi-bədii kitabların nəşrinə mexaniki daşımaq olmaz.

Nəticə

Ədəbi-bədii kitabların nəşr növlərinin sistemləşdirilməsinin əsas konsepsiyalarını təhlil edərək, belə nəticəyə gəlmək olar ki, nəşr növlərinin tipoloji meyarlarının təyinatına yanaşmalardakı fərqlə baxmayaraq, tədqiqatçıların əksəriyyəti əsas sırada yalnız üç növün ayrılmasını qanuni hesab edir:

- a) *Əsərlər külliyyatı;*
- b) *Toplu;*
- c) *Bir əsərin ayrı-ayrı nəşrləri.*

Lakin ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin növlərindən hər birinin müəyyən müxtəlifliyinin mövcud olması və onların modifikasiyalarının ayrılması kitab işi təcrübəsində, xüsusilə kitab ticarətində bu sxemdən istifadə zamanı qarşılaşılan çətinliklər yaradır.

Ədəbi-bədii kitab nəşrinin tipoloji əlamətlərindən istifadə etməklə onların dialektik vəhdətində bu sxemin qaydaya salınmasına ehtiyac yaranır. Bu sistemli əlaməti predmet, məqsədli təyinat və oxucu ünvanı adlandırırlar. Nəşrlərin növlərə ayrılmasının əsasında da məhz bu sistem dayanır. Bu cür yanaşmaya tələbat və qanunauyğunluq onunla təsdiq edilir ki, demək olar bütün tədqiqatçılar bilərəkdən, ya da bilməyərəkdən bu məsələnin həllində həmin sistemdən istifadə etmiş və ya ondan bəhrələnmişlər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, növ kateqoriyalarının adları (əsərlər toplusu, toplu, bir əsərin nəşri) praktik nəşriyyat terminologiyasından alınsa da, öz məzmunu baxımından onlarla uyğun gəlmir. Bundan başqa, bu terminologiyanın özü də hələlik sabitləşməmişdir və buna görə bəzi növ kateqoriyalarının daha uyğun mənalardan tapılması lazım gəlir.

Belə yanaşma zamanı ədəbi-bədii kitab nəşrinin üç növünü müəyyənləşdirmək daha qanunauyğundur:

- a) *Əsərlər toplusu;*
- b) *Toplu;*
- c) *Bir əsərin nəşri.*

Bu halda onlardan hər biri öz predmetinə, məqsədli təyinatı və oxucu ünvanına malik olacaqdır. Eləcə də hamısı birlikdə ədəbi-bədii kitab nəşrinin konkretləşdirilməsinin birinci mərhələsinin səviyyəsini təşkil edəcəkdir. Bu səviyyələrin sistemləşdirilməsi onların fərqləndirilməsi prinsipinə görə daha çox ümumidən xüsusiyyətdə doğru istiqamətlənməlidir. Ədəbi-bədii kitab nəşrinin əksətdirmə prinsipinə görə “ümumi - xüsusi - tək” üsulu nəşriyyat işinin təşkilində daha məqsədəuyğun hesab edilir.

Knyaz ASLAN

TYPOLOGICAL FEATURES
OF LITERARY AND ART EDITIONS

Summary

The main purpose of this scientific article is to determine the specific features of species and types of literary and art publications. The article explores the features of classification, systematization and editing of literary and art publications. At the same time, effective recommendations are put forward here to further improve the design and editing of literary and art publications.

Key words: literary and art publications, classification of literary and art publications, systematization of literary and art publications, typology of literary and art publications, editing of literary and art publications, design of literary and art publications.

КНЯЗЬ АСЛАН

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИТЕРАТУРНО-
ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ИЗДАНИЙ

Резюме

Основной целью нынешней научной статьи является определение специфических особенностей видов и типов литературно-художественных изданий. В статье исследуются особенности классификации, систематизации и редактирования литературно-художественных изданий. В то же время здесь выдвигаются эффективные рекомендации для дальнейшего улучшения оформления и редактирования литературно-художественных изданий.

Ключевые слова: литературно-художественные издания, классификация литературно-художественных изданий, систематизации литературно-художественных изданий, типология литературно-художественных изданий.

жественных изданий, редактирование литературно-художественных изданий, оформление литературно-художественных изданий.

ƏDƏBİYYAT

a) Azərbaycan dilində

1. Aslan K. Şəxsiyyətin formalaşmasında bədii ədəbiyyatın rolu: *Monografiya*. – Bakı, 2005, 330 s.
2. Ədəbiyyatşünaslıq: *Ensiklopedik lüğət*. – Bakı, 1998, 320 s.
3. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: *Dərs vəsaiti*. – Bakı, 2012, 230 s.
4. Vəliyev İ. *Ədəbi-bədii və uşaq kitablarının redaktəsi: Dərslik*. – Bakı, 2012, 202 s.

a) Rus dilində

5. Бухштаб Б.Я. Проблемы типологии литературно-художественных изданий // *Книга: Исслед. и материалы*, 1976, Сб. 32, с. 5-35.
6. Гречихин А.А. *Типология книги*. – Москва: Книга, 1984, 72 с.
7. ГОСТ 16447-78. *Издания. Термины и определения основных видов. Взамен ГОСТ 16447-70; Введ. 01.07.79. 19 с.*
8. Кожевников Г.В. *Типология литературно-художественной книги: Учебник*. – Москва, 2001.

Rəyçilər: dos. R. Süleymanov, dos. Ş. Quliyeva